

Geopolitika rozšiřování Severoatlantické aliance

Článek autorů Johna Hillena a Michaela P. Noonana byl uveřejněn v podzimním čísle 1998 časopisu Parameters. Zkráceno a redakčně upraveno.

* * *

Severoatlantická aliance se rozšiřuje na východ. Bude to snad znamenat vnitřní změnu této aliance? A jaké bude mít rozšířená Aliance úkoly? Odpověď na tyto otázky nám může poskytnout geopolitika. Geografie a geopolitika mají totiž stále svůj význam. Nejasné souvislosti strategické a politické geografie matou zahraničněpolitické uvažování. Byl dokonce vysloven názor, že po skončení studené války je možné vojenské a geopolitické úvahy pustit ze zřetele, protože novou Severoatlantickou alianci budou utvářet jiné, nevojenské cíle.

Avšak vojenské aliance se vždy týkají linií, hranic vyznačujících území, které jsou členové aliance odhodláni chránit, na rozdíl od jiných linií vyznačujících území, na nichž mohou mít také zájem, avšak které nemusí v konečném důsledku bránit. Vojenské aliance, vytvořené pro kolektivní teritoriální obranu, definují svou existenci svými „liniemi“. To oficiálně platí a bude platit i pro Severoatlantickou alianci. Jestliže by Severoatlantická aliance upustila od geopolitiky, přestala by být účinnou aliancí. Rozšíření nezmění nic na jejím zaměření: **základním úkolem Aliance zůstane kolektivní obrana jejího území a připojení nových členů jen zlepší její schopnost pro plnění tohoto úkolu.** Severoatlantická aliance je i nadále zaměřena na kolektivní obranu svých členských států, nikoli na regionální kolektivní bezpečnost.

Důležitost geopolitiky

Význam a důsledky hranic a terénu, které jsou podstatou geopolitického myšlení, ovlivňují diskuzi z geopolitického hlediska, stejně jako by měly určovat, které státy budou vyzvány ke vstupu do Aliance.

Geopolitika je teorií prostorového vztahu a historické příčinnosti a předmětem jejího zkoumání je mezinárodní systém jako celek.

Geopolitika v širokém pojetí může být posuzována jako dva směry myšlení zahrnující organickou teorii státu a geostrategii. Organickou teorii státu založili dva evropští učenci: *Friedrich Ratzel* (1844 – 1904) a *Rudolph Kjellen* (1864 – 1922).

Ratzel, profesor na univerzitě v Lipsku, tvrdil, že státy se podobají živým organismům. Velikost státu a jeho zdrojů určuje jeho sílu. Proto se stát musí snažit zvětšovat, aby si zachoval svou vitalitu. Státy mezi sebou neustále soutěží, přičemž se větší státy přirozeně snaží rozšiřovat, aby upevnily svou moc. Takto by se svět mohl skládat pouze ze superstátů, které by měly k dispozici rozsáhlé zdroje a velkou moc.

Politolog Kjellen přivedl Ratzelovu teorii o krok dále a dospěl k závěru, že státy jsou skutečně organismy. Jeho teorie brzy nabyla škodlivou popularitu u německých geopolitiků. Tato deformace geopolitického myšlení byla revoluční a nebezpečná, protože zdánlivě usilovala o překonání koncepce rovnováhy sil 19. století, ale ve skutečnosti se snažila o hegemonii a nadvládu.

Přibližně v téže době vznikla teorie **geostrategie**. Američan *Alfred Thayer Mahan* (1840 – 1914) tvrdil, že námořní moc je pro stát velmi důležitá, že je klíčem k obchodnímu a ekonomickému soutěžení, ne-li ke strategické a globální politické výhodě. Jeho teorie napomohly formulovat rostoucí mezinárodní zájmy na konci minulého století. Angličan *Sir Halford Mackinder* (1861 – 1947), profesor geografie, se domníval, že se vztah námořní moci a moci na souši změnil. Dospěl k názoru, že vynálezy jako železnice způsobí, že moc na souši bude v mezinárodních záležitostech rozhodující.

Pro Mackindera byl prostor označený jako „jádro“ (heartland) klíčem k pochopení posunu z oblasti dominance námořní moci do oblasti kde bude vládnout pozemní moc. Jádro bylo definováno jako euroasijské jádro (centrální Rusko), jako střed „světového ostrova“, které je proti námořní moci chráněno rozlehlými prostory souše. Mackinder varoval: „Kdo ovládá východní Evropu, vládne jádru. Kdo vládne jádru, vládne světovému ostrovu. Kdo ovládá světový ostrov, vládne světu.“ Proto tvrdil, že východní Evropa je ústřední částí terénu pro vyvážení moci jádra. Jeho myšlenky napomohly při utváření toho, jak Západ vnímal sovětskou hrozbu a vedení studené války.

Na počátku 20. století americký profesor *Nicholas J. Spykman* (1893 – 1943) naproti tomu tvrdil, že jádro nemá primární geopolitický význam, a formuloval prostor nazvaný „okrajové území“ (rimland) jako oblast hraničící s Mackinderovým jádrem. Od Mackindera se lišil tím, že uznával význam námořní moci, kterou dnes nazýváme „pobřežní“. Oponoval Mackinderovi takto: „Kdo kontroluje okrajové území, ovládá Eurasii. Kdo vládne Eurasii, ovládá osudy světa.“ Intelektuální kompromis vytvořený těmito teoriemi velmi ovlivnil činitele odpovědné za strategickou politiku a plánování během druhé světové války a studené války.

Rozpad Sovětského svazu přiměl mnohé teoretiky i praktiky k tvrzení, že geopolitika již není důležitá ve světě, kde neexistuje zjevný zápas o moc. „Konec historie“ znamenal konec geopolitiky. Moc ve světě po studené válce by mohla být přenesena na celky nevymezené hranicemi jako jsou etnické skupiny, nevládní a mezinárodní organizace anebo společnosti.

Ti, kteří podporovali tento názor, tvrdili, že Severoatlantická aliance by měla být rozšířena nikoli na základě Mackinderovy kalkulace, nýbrž protože přispěla k vítězství liberálního demokratického systému a tržního hospodářství. Úvahy o moci a geografii by prý neměly být spojovány s aliancemi jako je NATO. Pro členství měly být požadovány pouze tržní hospodářství, určité předpisy týkající se životního prostředí a svobodné volby. Mnozí, kteří dospěli k závěru, že geopolitické kalkulace jsou překonány, se zařadili do dlouhé řady západních intelektuálů předpovídajících konec válek a geostrategie.

Zprávy o zániku geopolitiky byly však značně přehnané. Základní geopolitické problémy přivedly Indii a Pákistán do jaderného klubu bez ohledu na odpor a sankce ze strany těch, kteří řeší globální problémy míru, volného obchodu a bezpečného prostředí. Šíření etnických konfliktů přibližujících se k prostoru Severoatlantické

aliance od roku 1989 dokazuje správnost definice, že **geopolitika se zabývá prostoro-
rovými vztahy a historickou příčinností**. Srbské a chorvatské etnické čistky v prostorech
Bosny dokazují, že spory týkající se kulturní, politické a fyzické geografie mohou mít
velmi vážné následky. To, co se odehrávalo v horách kolem Srebrenice a Banja Luky,
nebyl spor o životní prostředí.

Přetrvávající význam geopolitiky po studené válce je vysvětlen takto:

Překlenující geopolitický zápas uvolnil cestu pro četné zápasy menšího rozsahu.
Kreml se může zbavit ideologů připravujících operace proti Americe, jejím spojencům
a strategickým bodům na celém světě, avšak svět jako celek má tolik geopolitiků jako
dříve. Je možno je nazvat „jestřábi.“ Moc, držení území, vojenská akce a nakradený
majetek pro ně znamenají více než problémy životního prostředí, diplomatický útlocit
a lidská práva.

Druhá skupina je označována jako „holubice“. Její teorie o „jedné velké rodině“ jsou
ale chybné v předpokladech o tom, co motivuje lidstvo. A právě tyto teorie, které
ovlivňovaly chování po studené válce, nesplnily daná očekávání. Globalizace nezna-
mená konec geopolitiky.

Geografie určuje strany (které jsou územně organizovanými státy, nebo by jimi chtěly
být) a často definuje předmět soupeření stran. Vždy definuje pojmy, jimiž strany měří
svou bezpečnost ve vztahu k jiným. Zkušenost a definice geopolitiky učí, že státy a jiné
politické skupiny dbají o svou geografickou polohu. Tak je tomu zvláště v případě, když
jsou státy obklopeny jinými státy (nebo s nimi sousedí) s historicky zděděnou
nevraživostí, nebo státy, které dříve používaly svou moc proti slabším státům. Právě
z tohoto důvodu si velká většina států bývalého Varšavského paktu přeje vstoupit do
Severoatlantické aliance zaměřené na kolektivní obranu.

Povaha aliancí

Státy se trvale starají o svou **bezpečnost vůči jiným státům a tato jejich obava určuje
jejich národní zájmy**. Tyto zájmy mohou být podporovány členstvím v nějaké alianci,
kterou lze definovat jako dohodu mezi státy o vzájemné vojenské podpoře v případě
útoky proti kterémukoli členu, nebo o sledování jejich společného zájmu. Aliance tedy
mohou být:

- dvoustranné nebo mnohostranné,
- tajné nebo otevřené,
- jednoduše nebo vysoce organizované,
- krátkého nebo dlouhého trvání,
- zaměřené na prevenci války nebo na vítězství v ní.

Systémy rovnováhy sil mají tendenci podněcovat uzavírání vojenských paktů
k vyloučení změn v rovnosti moci.

Aliance mohou mít ofenzivní nebo defenzivní povahu a mohou působit omezujícím
vlivem na spojence stejně jako na protivníky. Nejdůležitější však je, že **aliance
neznamenají vytvoření kolektivní bezpečnosti**.

Jedna z možných definic kolektivní bezpečnosti je tato: Mocenský systém, v němž
každý stát světa zaručuje bezpečnost a nezávislost každého jiného státu. Klíčem

k systému kolektivní bezpečnosti je univerzalita účasti a závazku. Za těchto podmínek by agresivní stát musil očekávat, že bude čelit sjednocenému odporu celého společenství.

Důležitým rozdílem je, že kolektivní bezpečnost je univerzální, zatímco aliance jsou omezené. Členství v aliancích je výlučné, zatímco systém kolektivní bezpečnosti je všeobecný.

Kolektivní bezpečnost existuje pouze v abstrakci, zatímco aliance často uvedly kolektivní obranu do praxe, někdy velmi úspěšně. Kolektivní bezpečnost zůstává abstraktní, protože nikdy nelze dosáhnout univerzality.

Někdy různá uskupení kolektivní bezpečnosti (Spojené národy, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě – OBSE) působily jako fórum, jehož prostřednictvím stejně smýšlející členové přistupovali k problémům společně. Avšak řešení dosažená takovými organizacemi mají nejčastěji diplomatickou, ekonomickou nebo pseudovojskovskou povahu (např. udržování míru). Nejsou to téměř nikdy rozhodná vojenská opatření proti agresi.

Když jsou mnohonárodní vojenské operace, řízené rozsáhlými a nepřehlednými organizacemi kolektivní bezpečnosti, neúspěšné, konflikt má tendenci se rozšiřovat. Bosna byla ukázkou toho, co se stane, když se organizace k tomu nepřipravené snaží účinně vyřešit mezistátní násilí ve velkém rozsahu. Rozdíly mezi aliancemi a organizacemi kolektivní bezpečnosti jsou vyznačeny v tabulce.

Tabulka

	aliance	kolektivní bezpečnost
cíl	<i>vojenský</i>	<i>politický</i>
účel	<i>omezený</i>	<i>neomezený</i>
prostředky	<i>neomezené</i>	<i>omezené</i>
členství	<i>výlučné</i>	<i>všeobecné</i>

Může se však aliance jako NATO přeměnit na účinnou organizaci kolektivní bezpečnosti? Aliance přetrvávají, když uvnitř nich existuje velká asymetrie moci, když spojenci sdílejí podobné politické hodnoty a když je vztah vysoce institucionalizován. Takové aliance se snáze přizpůsobí novým podmínkám a budou lépe vybaveny pro vyřešení konfliktů zájmů, které nevyhnutelně vzniknou. Naopak, aliance se rozpadají:

- jakmile skončí ohrožení, které odrazily,
- když jejich věrohodnost poklesla do té míry, že již nejsou životaschopné,
- když domácí politické problémy uvnitř členských států jako jsou demografické a sociální trendy, vnitřní soupeření, změny režimu a ideologické rozdělení způsobí jejich rozpad.

Jestliže pomineme řecko-turecký spor a roli, kterou si Francie pro sebe v rámci NATO nárokuje, problémy mezi členy nerozdělují alianci do té míry, aby se mohla uplatnit teorie rozpadu. Asymetrie moci jasně existuje, což umožňuje Spojeným státům nezpochybnitelné vedení Aliance. Spojenci všeobecně sdílejí politické hodnoty a jejich

vztah je v rámci Aliance vysoce institucionalizován. Proto je zřejmé, že Severoatlantická aliance by si *teoreticky mohla dovolit přeměnit se z obranné aliance na organizaci kolektivní bezpečnosti*. Aliance by se rozpadla pouze zdánlivě, přetrvávala by po přeměně v něco jiného a přenesla by do nové budoucnosti pochopení účelu a obětí, jakož i institucionální prostředky, které dříve znamenaly její velikost.

K ztřežší alianci

Během studené války Sovětský svaz několikrát oficiálně navrhl rozpuštění Severoatlantické aliance a Varšavského paktu a jejich nahrazení celoevropským uspořádáním kolektivní bezpečnosti. Z geopolitických důvodů Spojené státy a jejich spojenci zamítli tento návrh a jiné návrhy, které by byly odstranily jak úlohu Spojených států v Evropě, tak zaměření Severoatlantické aliance.

Sověti dobře věděli, stejně jako to věděl Západ, že širší zaměření na kolektivní bezpečnost s desítkami různých zapojených států by zcela určitě Severoatlantickou alianci rozdělilo, zmařilo by její vliv a oslabilo schopnost čelit sovětským iniciativám. Likvidace jednoduchého, společného a v zásadě rozumného cíle kolektivní územní obrany by odstranila tmel, který přivedl spojence k tomu, že spojili svoje zdroje.

Článek 5 je sice pružný, avšak zcela jednoznačný: týká se především skutečného stavu. Nové, nebo upravené články v původní smlouvě by mohly požadovat, aby byly stanoveny širší cíle „nové“ Severoatlantické aliance, zvláště cíle, které vylučují geopolitické zřetele. Avšak takové články by pravděpodobně byly jen papírovými zárukami. Bezpečnostní záruky vyslovené bez pohledu na mapu by mohly být velmi riskantní pro ručitele, nesmyslné pro příjemce. Vzpomeňme na osud Polska na začátku druhé světové války.

Geopolitické zřetele, i když někdy nejsou politicky správné, mají naproti tomu tu výhodu, že jsou opodstatněné. Dodávají Severoatlantické alianci váhu, zaměření a soudržnost a podmiňují nesčetné každodenní aktivity Aliance, které vycházejí z národních zájmů považovaných členskými státy za tak cenné, aby pro ně bojovaly.

Naopak rozsáhlé bezpečnostní spojení států neuznávající geopolitickou situaci a očekávající velké vojenské oběti (např. pro jisté koncepty lidských práv, pluralitní demokracie, standardy životního prostředí nebo svobodného trhu) nebude úspěšné, zvláště v neklidných dobách, kdy by jí bylo nejvíce zapotřebí.

Nutno připomenout, že vojenské aliance se koneckonců zakládají pro takové neklidné doby, nikoli pro období, kdy je mezinárodní scéna klidná a kooperativní. Účinné aliance institucionalizují kolektivní akce, které nelze realizovat jinak.

Soudržnost nelze ani nařídít ani vymyslet: rozvíjí se ze společného účelu a sdílených zkušeností. V případě Severoatlantické aliance musí být soudržnost i nadále založena na kalkulacích politické, ekonomické, vojenské a kulturní geografie.

Geopolitika a noví členové

Z geopolitického hlediska nové členské státy Polsko, Česká republika a Maďarsko poskytují Alianci prostorovou hloubku.

Ze strategické perspektivy začlenění výše uvedených států znamená dosažení dvou důležitých cílů:

● Předně, začlenění těchto států vytváří *de jure* nárazníkové pásmo mezi historickými mocnostmi kontinentální Evropy, tj. Německem a Ruskem.

● Za druhé, začlenění Maďarska vytváří hráz proti balkánské nestabilitě. Nevýhodou je, že Maďarsko nemá společnou hranici se žádným členským státem NATO, avšak osvědčilo se jako výchozí prostor pro operace NATO v Bosně–Hercegovině.

Zapojení těchto tří států do Aliance nevytváří bezprostřední operační nebo taktické problémy. Krátká hranice Polska s Kaliningradem je jedinou společnou hranicí mezi jedním z těchto států a Ruskou federací. Společná hranice Polska s bývalými sovětskými republikami Litvou, Běloruskem a Ukrajinou nevytváří napětí, avšak obrana polských rovin zůstává strategickým problémem.

Obr.

Vzhledem k tomu, že v Polsku nebudou umístěna žádná nová vojska NATO, jeho devět mechanizovaných divizí, jedna tanková divize, jedna vzdušná výsadková divize a početné brigády a pluky budou postačovat pro plánování zasazení, bez ohledu na to, jak fantastickými se mohou scénáře možného konfliktu zdát dnes. Tyto jednotky, jakož i jednotky České republiky a Maďarska, jsou samostatné dokud nebudou plně začleněny do systému velení a řízení NATO a tento proces může trvat několik roků.

Neexistence zřejmého ohrožení a jiných geografických ohledů týkajících se Polska, České republiky a Maďarska znamená, že nepředstavují geopolitické riziko na strategickém, operačním anebo taktickém stupni. Začlenění těchto států do struktury velení a do infrastruktury NATO usnadní jejich obranu v případě konfliktu v Evropě.

Geopolitika a odmítnutí uchazeči

Jestliže se při příští vlně výzev ke vstupu vynoří geopolitické problémy, jaké druhy rozhodnutí lze očekávat? Slovensku, přes způsob, jakým se ucházelo v době Mečiarova kabinetu o vstup do NATO, nelze zapomenout úsilí o přizpůsobení se Západu.

Z geopolitického hlediska je pochybné přijmout Polsko, Maďarsko a Českou republiku bez Slovenska.

Nejenže existuje mezera v územní souvislosti nové východní hranice Severoatlantické aliance, avšak tato mezera je důležitá proto, že Slovenská republika zeměpisně strategicky zaujímá to, co by Sun Tsu nazval klíčovým a nesnadným terénem. Karpatský horský hřeben pokrývající východní část země podmiňuje kanalizaci důležitých železnic a silnic vedoucích do Německa, Polska a Maďarska. Slovensko má společnou hranici s Rakouskem, Českou republikou, Polskem, Ukrajinou a Maďarskem. Slovensko má rozvíjející se průmysl, rozsáhlé zásoby dřeva, ložiska zinku a naftová pole. Několik bývalých sovětských letišť a základen tvoří možnost pro přemístění sil Aliance na Slovensko jako východiště pro možné vojenské akce.

Slovinsko by rovněž mohlo být přijato, protože tvoří pozemní spojení k Maďarsku a důležitou hradbu oddělující Balkán. Rumunsko by mohlo být přijato vzhledem ke své geostrategické poloze, přírodním zdrojům a přístupu k Černému moři. Platí i opak: Slovinsko a Rumunsko mohou být odmítnuty právě pro svou blízkost k potenciálním „horkým místům“ jako je Balkán a Moldova. Obrana Slovinska a Rumunska, i kdyby neexistovalo jasně a aktuálně nebezpečí, by byla nerealistickou záležitostí. Kromě toho, závazek podle článku 5 vzhledem k těmto a podobným uchazečům by se mohl dotknout zájmů, ne-li svědomí hlavních členů NATO.

Stejně je tomu s baltickými státy. Známost boje jejich intelektuálů proti Sovětskému svazu napomohla vytvořit zvláštní pouto s členskými státy NATO, které neexistuje ve vztahu k Rumunům, Slovákům, Bulharům anebo Ukrajincům. To vedlo Spojené státy k tomu, že baltickým státům výslovně a opakovaně přislíbily členství v NATO, což vyvolalo odpor Moskvy.

Domníváme se, že dobře prostudované a geopoliticky odůvodněné rozšíření usnadní navázání konstruktivních vztahů s Ruskem, protože silnější Severoatlantická aliance zmaří inklinaci Ruska k destruktivnímu způsobu jednání. **Udržování dobrých vztahů s Ruskem a podpora jeho přechodu k demokraticky orientovanému státu patří k důležitým úkolům zahraniční politiky Spojených států.**

Avšak „dobré ploty dělají dobré sousedy“. I když bude Rusko „jako my“, bude mít i nadále některé zájmy v Evropě, které budou v konfliktu se zájmy států NATO. Geopoliticky informovaná a rozšířená Severoatlantická aliance může napomáhat odvrácení konfliktů, když se zájmy nevyhnutelně střetnou.

Souhlasíme s názorem, že Rusko by se mělo podílet na poradách Severoatlantické aliance, avšak ve velmi omezeném rozsahu. Bude dosti nesnadné udržet zaměření dvou desítek států na důležité problémy v budoucích letech, i když bývalý protivník nedostane právo veta v záležitostech Severoatlantické aliance.

Je snadné se domnívat, že nějaká vojenská aliance je sama o sobě nepřátelská světu, a proto by neměla existovat dokud konflikt nevypukne. Geopolitická analýza nutně neodmítá rozšíření Severoatlantické aliance, ani nepředepisuje, aby Aliance nepřijímala nové regionální úkoly anebo nerozhodovala o **operacích mimo území členských států.**

Tyto tak zvané nové úkoly však nesmějí narušovat soudržnost vytvořenou a udržovanou Aliancí pro její **hlavní úkol teritoriální obrany.** Tento úkol slouží jako forma

dostředivé síly v organizační dynamice Aliance a dodává jí její soudržnost. Kolektivní obrana musí být zachována jako pilíř, na němž spočívá síla Aliance, také z jiných důvodů:

- Za prvé, je to nejnáročnější úkol, k němuž se připravujeme a který musí být procvičován v míru s velkým smyslem pro naléhavost a cílevědomost.
- Za druhé, je to nejzávažnější, i když nejméně pravděpodobný vojenský úkol, který Aliance plní. Neschopnost připravit se k němu by znamenala rozpad Aliance.
- Za třetí, pro bojové jednotky je mnohem snazší omezit se na příležitostnou operaci pro udržování míru, než pro speciálně vycvičené mírové jednotky nebo polovojskovou policii zdokonalit se pro válku.

Závěr

Severoatlantická aliance uznává geopolitické dimenze svých nových nebo nově definovaných rolí a její rozšířený prostor poskytuje dobrou možnost, aby byla i nadále účelným nástrojem pro obranu zájmů a hodnot spojenců. Aliance, která by tyto změny ignorovala, by neměla dlouhé trvání. Statické aliance odmítající uzavřít mír vítěze nebo reagovat na geopolitické změny v Evropě po studené válce by slábly, protože by byly anachronismem.

Ale rozšířená Severoatlantická aliance, která by se snažila přeměnit se na druh OBSE s poněkud většími možnostmi, by nakonec ztratila americkou podporu, protože by neodpovídala zájmům Ameriky v systému evropské bezpečnosti. Spojené státy nebudou udržovat 100 000 vojáků v Evropě pro řešení evropských regionálních sporů, v nichž by nemohly hrát rozhodující úlohu. Mimo to bezpečnostní záruky poskytnuté bez ohledu „na mapu“ mají legitimitu a kupní sílu asi jako dnešní rubl. Zaplavit jimi trh znamená přivodit inflaci a zhroucení.

Oba tyto extrémy – NATO zůstávající bez změny, nebo NATO soutěžící s OBSE – by znamenaly konec Severoatlantické aliance jako takové, namísto aby podporovaly životní americké zájmy.

Neměli bychom však udržovat NATO jenom pro samotné udržování. Je zcela přirozené, že aliance slábnou a zanikají. Zda a jak dlouho bude nějaká aliance akceschopná, závisí na síle zájmů, které jsou jejím základem, v porovnání se silou jiných zájmů příslušných národů. Národním zájmům Spojených států a zájmům jejich spojenců nejlépe poslouží vedení USA v Severoatlantické alianci. Pokračující vývoj této úlohy a Aliance samotné – z hlediska jak účelu, tak velikosti – se jeví jako nevyhnutelný. Může být zvládnutelný a užitečný, jestliže do úvah zařadíme geopolitické aspekty.